

УСПІХИ ТА ТРУДНОЩІ НА ШЛЯХУ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПОВОЄННОГО ЗАКАРПАТТЯ

Висвітлено основні напрями політики радянської влади в галузі перебудови освіти повоєнного Закарпаття, проаналізовано підходи та шляхи реалізації можливості навчання рідною мовою в краї, який щодо етнічного складу населення відзначався надзвичайною строкатістю.

Ключові слова: радянська освіта, навчання рідною мовою, повоєнне Закарпаття.

Освещены основные направления политики советской власти в сфере перестройки образования послевоенного Закарпатья, проанализированы подходы и пути реализации возможности обучения на родном языке в крае, который по этническому составу населения отличался необычайной пестротой.

Ключевые слова: советское образование, обучение на родном языке, послевоенное Закарпатье.

The article highlights the Soviet authorities' main policies in the education reorganization in post-war Transcarpathia; there were analyzed approaches and ways of studying opportunities in the native language in the province, which was marked by extreme diversity of the ethnic population composition.

Key words: Soviet education, studying in native language, post-war Transcarpathia.

Територія Закарпаття протягом першої половини ХХ століття декілька разів змінювала свій статус і входила до складу різних державних формацій, для яких характерним було неоднакове ставлення до мов меншин регіону, але спільним було прагнення підтримати державну мову, забезпечити поступове розширення її функцій та кола використання. Проте варто відзначити, що в тій чи іншій мірі всі держави, в тому числі і радянська, визнавали право освіти рідною мовою.

Віддавна на території Закарпаття проживали українці, угорці, румуни, роми, євреї, німці, словаки. У 20-х роках ХХ століття до них приєдналися десятки російських емігрантів, а з 1945 року завдяки заходам влади з'явилися носії російськомовної радянської цивілізації. Така специфіка «новоприєданого» краю (29 червня 1945 року в Москві було підписано Договір про Закарпатську Україну) вимагала особливо пильної уваги до питань перебудови на радянський лад духовного життя, насамперед, системи освіти. Об'єктивні потреби часу вимагали якнайскоріше завершити розпочатий ремонт старих і відкрити нові школи, вирішити питання кадрів та забезпечення підручниками. В Закарпатті, яке завжди характеризувалося етнічною неоднорідністю, до вищеперахованих додавалося і завдання дати можливість дітям здобувати освіту рідною мовою.

Безсумнівно, становлення нової системи освіти на Закарпатті після возз'єднання вимагало величезної організаторської роботи з боку партійних та державних радянських органів влади, і результати були очевидні. Ці тези пояснюють той факт, що в радянській

історіографії проблема культурного розвитку в краї розглядалась переважно в контексті «будівничої, творчої роботи» [3; 9; 14; 15]. Проте не все було так однозначно, як це намагалась продемонструвати офіційна радянська історична наука. Можливість переосмислити тенденції етнокультурного розвитку повоєнного Закарпаття дають праці, які вийшли друком в останні десятиліття, хоча поставленого нами питання науковці торкалися лише дотично [1; 2; 10; 12; 16; 17].

Метою даного наукового доробку є проаналізувати підходи та шляхи реалізації можливості представників національних меншин навчатися рідною мовою; розкрити суперечливість цього процесу, окреслюючи основні напрями політики Радянської влади в галузі освіти повоєнного Закарпаття, яке щодо етнічного складу населення відзначалося надзвичайною строкатістю.

Актуальності цій проблемі додає той факт, що досвід суспільної, в тому числі мовної і культурної, взаємодії людей у складі здавна поліетнічного населення краю повинен стати важливою складовою в процесі розробки програми модернізації освітнього простору України в цілому.

У середині 40-х років у Закарпатті діяли вісім гімназій, три педагогічні семінарії (педучилища), дві торгові академії (технікуми), три технічні училища, близько сорока горожанських (неповних середніх) шкіл і т. п., тобто для організації освітньої діяльності наявні були певні умови. Проте були і проблеми, які вимагали термінового вирішення: ремонт і будівництво шкільних приміщень, кадри, підручники.

Впродовж першого навчального року (1944/45 н. р.) не було однозначно визначено мову викладання в школі, адже, скоріше за все, незважаючи на офіційну позицію влади, мова навчання визначалася мовою, якою володів учитель.

Перші заходи влади у сфері освіти свідчили про надання переваги україномовній навчальній практиці перед російською. У 1945/46 навчальному році в області працювали 17 середніх, 182 семирічні та 559 початкових шкіл (усього – 758). Більшість із них (647 шкіл) були україномовними – 13 середніх, 166 семирічних, 468 початкових. Угорці після росіян і українців були чи не єдиною національною групою населення Закарпаття, задоволенню етноспецифічних потреб якої хоч якось сприяла влада. Це стосувалося, насамперед, організації національного угорського шкільництва. До встановлення радянської влади працювало 568 навчальних закладів з угорською мовою навчання, серед яких 215 народних (початкових) шкіл, 14 – горожанських (семирічних) та 4 – гімназій (середніх). Хоча на початку 1944/45 навчального року (першого Народної Ради Закарпатської України) діяла лише одна горожанська (семирічна) школа з угорською мовою навчання – у місті Берегові, а з грудня 1945 року було заборонено навчання угорською мовою в гімназіях [7, с. 345-346], уже в 1945/1946 н. р. з угорською мовою працювали 16 семирічних шкіл та 83 початкових. У них навчалися 11 958 дітей. У 1946/47 навчальному році в області діяло 102 угорськомовні школи, в тому числі 19 семирічних та 82 початкові. У них навчалось більше 13 тисяч учнів. Цікавим є різке збільшення школярів, які почали навчатись рідною (угорською) мовою у 1948 році, їх стало 15 768 [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 151, арк. 5-6]. У 1950/1951 навчальному році вперше серед шкіл з угорською мовою навчання кількість семирічних шкіл була більша, ніж початкових – відповідно 57 та 44 [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 456, арк. 103].

Крім угорськомовних, у 1945/1946 н. р. запрацювало сім початкових шкіл з румунською мовою навчання, в яких навчалось 1 367 учнів, 4 середні школи з російською (2 166 школярів), одна початкова школа на 103 учні зі словацькою мовою. Ця школа працювала у с. Сторожниця Ужгородського району, більша половина жителів якого вважали себе словаками [5, ф. 1, оп. 1, спр. 139, арк. 11; ф. Р-195, оп. 14, спр. 56, арк. 22]. На першому етапі розвитку шкільництва Закарпаття не відкривалися школи для німців і євреїв, хоча у 20-30-х роках, у період Чехословацької республіки, такі школи існували (14 німецьких і чотири єврейські), і навіть одна ромська в Ужгороді, що сприяло зростанню освітнього рівня населення різних національностей [11, с. 344].

В основу освітньої політики сталінського керівництва в краї були покладені положення Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 28 листопада 1945 р. «Об улучшении работы школ в Закарпатской области».

Уже наприкінці 1946 року Міністерство освіти України скасувало стару систему закладів освіти в Закарпатті і запровадило нову, радянську систему: початкові школи, семирічні, середні.

Перебудова усієї системи освіти в Закарпатті проводилася на основі нового навчального плану 1946 року. До цього, в попередньому навчальному році, «усі [вчителі – авт.] готували плани і матеріали як могли, і хто як вважав за потрібне, різними мовами – російською, українською, угорською в залежності від того, яку з них розумів краще» [7, с. 349].

Новий план передбачав серйозну постановку питання вивчення української мови і літератури, іноземних мов, предметів природничо-математичного циклу, які забезпечували учням середніх і семирічних шкіл міцні знання, широкий науковий світогляд. Проте його суттєві недоліки впливали на зміст освіти – не було передбачено історію України як окремих предметів; історія СРСР вивчалася чотири години на тиждень з 3-го по 10-й клас. Такий предмет, як краєзнавство, якому приділялося багато уваги в школах Закарпаття у 20-30-ті роки, в радянських школах зовсім ігнорувалося. Багато годин (від трьох до п'яти на тиждень) відводилося навчальним планом на вивчення російської мови та літератури, що було значно більше, ніж на вивчення іноземної мови. На основі загальнодержавного навчального плану методичні кабінети районних відділів освіти розробили навчальні плани для шкіл з угорською, румунською мовами навчання. Однак вони мали загальні недоліки: перевантаженість уроками російської мови (українська мова практично не вивчалася), недостатність годин на вивчення рідної мови та історії свого народу [5, ф. 1, оп. 1, спр. 142, арк. 1-11]. Перші офіційні навчальні плани з угорської мови та літератури були видані в 1951-52 роках. Відсутність єдиних планів для національних шкіл створювала проблеми під час іспитів, адже матеріали затверджені райвідділами освіти за пропозиціями педагогів, відрізнялися, а білети складалися в об'єднано і розсилалися по школах.

Протягом п'яти років (1946-1951 рр.) мережа шкіл в області суттєво змінилася як кількісно, так і якісно. В 1946/47 н. р. існувало 814 шкіл, якими охоплювалось 119 826 учнів. Із загальної кількості середніх шкіл було 28, семирічних – 182, початкових – 604, у тому числі з українською мовою навчання налічувалося 695 шкіл (103 448 учнів), початкових – 509 (41 829 учнів), семирічних – 162 (49 982 учнів), середніх – 24 (11 637 учнів). Порівняно з попереднім роком шкільна мережа зросла на 56 одиниць, у тому числі на 45 одиниць стало більше початкових шкіл (1 – з румунською мовою навчання, 3 – з російською, 41 – з українською), на 1 семирічну з російською мовою навчання (132 учні) та на 11 середніх шкіл з українською мовою навчання [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 56, арк. 22]. Нові середні навчальні заклади почали працювати у гірській місцевості [4, с. 42-43].

За п'ять років початкових шкіл поменшало на 167 одиниць, серед яких 117 одиниць з українською мовою навчання, 50 – з угорською, але з'явилися 2 нові з російською мовою навчання. Зросла кількість семирічних шкіл – їх стало на 150 більше – 97 з українською мовою навчання, 43 – з угорською, 4 – з російською та вперше відкрито 6 семирічок з румунською мовою. Кількість середніх шкіл також збільшилась – 58 проти 28 шкіл у 1946/47 н. р. (25 нових українських шкіл, 3 – російських, і, нарешті, вперше – 2 середні школи з угорською мовою навчання). Для випускників семирічок з

угорською та румунською мовами навчання передбачалася можливість продовжувати навчання у 8-х класах з російською, українською або угорською мовами [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 56, арк. 22; спр. 151, арк. 5-6; спр. 456, арк. 103, 195-196].

Тривалий час гальмувалося відкриття середніх шкіл з угорською мовою навчання, що не сприяло зростанню освітнього рівня угорського населення Закарпаття. Якщо для угорського населення, яке складало близько 17 % жителів Закарпаття, середні школи не відкривалися, мотивуючи це відсутністю спеціалістів, то для кількох десятків тисяч росіян, які переселилися в міста після визволення в 1946 році, працювали чотири середні школи. Лише в 1951/52 н. р. уперше запрацювали 2 середні школи з угорською мовою навчання [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 456, арк. 195-196], а в 1953/1954 н. р. почали діяти чотири угорські школи в селах Косино, Вари, Береги, Велика Добронь. У цьому ж навчальному році з'явилася перша середня школа з молдавською мовою (для румунської етнічної групи) [7, с. 350].

У 1951/1952 н. р. Міністерство народної освіти УРСР разом із кількома іншими національними школами заслухало звіт закарпатських угорськомовних шкіл та шкіл із молдавською мовою навчання про проведену навчально-виховну роботу. Керівництво області обгрунтовувало висновок, що «*наявна мережа навчальних закладів повністю забезпечує здобуття рідною мовою семирічної освіти дітьми неукраїнської та неросійської національності*» [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 456, арк. 195-196].

У Закарпатті, як і всюди в Україні, російська мова посідала ширші позиції, порівняно з українською в школах, де навчання відбувалося неросійською та неукраїнською національними мовами. Згідно з наказом Міносвіти УРСР від 15 лютого 1947 р., у таких школах перевідні іспити проводилися з рідної та російської мови, іспити на атестат зрілості – тільки письмові з рідної мови і літератури, тільки усні з української мови. Тим часом з російської мови іспитів складалося два: і усний, і письмовий [6, с. 410].

З початку 1950-х років російськоцентричність і відповідна уніфікація освітнього простору стали посилюватися в цілому по Україні і Закарпатті зокрема. Швидко поширювалося викладання російською мовою. Згоргалася освіта національними мовами, закривалися національні культурні заклади. Було взято курс на посилене одержавлення культури, нав'язування їй пріоритетів наднаціональної комуністичної ідеології.

Якщо у 1946/47 навчальному році в Закарпатті працювало 102 школи з угорською мовою навчання, то в 1952/53 навчальному році їх залишилося 98. У 1946/47 навчальному році у 8 румуномовних школах області навчалася 1151 учень. А вже у 1952/53 навчальному році шкіл з румунською мовою навчання Закарпатті, як і в усій Україні, не стало взагалі. За рахунок скорочення румунських розширювалася мережа молдавських шкіл: жодної у 1946/47 н. р. і вже 13 у 1952/53 н. р., тобто національною мовою навчання школярів-румунів стала молдавська, а не рідна. Водночас невпинно зростала кількість російських шкіл – за п'ять років загальна кількість освітніх закладів в області збільшилася на 13 одиниць (з 814 до 827), але

російських шкіл стало вдвічі більше – в 1946/47 н. р. їх налічувалося 8, а в 1951/52 н. р. було вже 17 і 14 з них (2 початкові, 5 семирічних, 7 середніх) знаходилися виключно в містах [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 56, арк. 22; спр. 504, арк. 318-319]. Проте ця тенденція в Закарпатті трохи випадала із загального контексту в республіці. Так, якщо в Україні у 1947/48 навчальному році в російських школах навчалися 958 117 учнів, на початок 1953/54 навчального року їх кількість зросла до 1 263 152, то це становило 21,77 % всіх школярів України [6, с. 411]. В Закарпатті в цей же період частка учнів російських шкіл не перевищувала 3,5-4 %¹³.

З 1954/55 навчального року нормативними документами Міносвіти УРСР у школах з неросійською і неукраїнською мовами навчання «*для того, щоб учні цих шкіл добре оволоділи російською мовою, ...передбачено вивчення російської розпочати з першого класу, для чого виділяється 3 години на тиждень за рахунок відповідного зменшення годин рідної мови, крім того, збільшено на одну годину в тиждень вивчення російської мови і літератури у 8-9 класах за рахунок годин рідної мови*». Українська мова і література в цих школах взагалі не вивчалася. У 5-7 класах на вивчення російської мови відводилося на одну годину більше, ніж на рідну, а у 8-10 класах – удвічі більше. Сумарно на російську мову і літературу у 5-10 класах виділялося по одній годині на тиждень – більше, ніж у школах з російською мовою навчання. Широкого розповсюдження в Україні набуло паралельне видання російською мовою шкільних підручників [8]. Відповідні процеси не минули і шкільництво Закарпаття. Невпинно зростала кількість змішаних шкіл. Серед батьків повільно поширювалася думка про те, що більш перспективно закінчувати школи з українською або навіть російською мовою навчання.

Розбудова освіти в Закарпатті вимагала вирішення і надзвичайно складного кадрового питання. Державні органи направили в область чисельний загін учительства (згідно зі звітом обласного відділу шкіл обкому партії, в 1945/46 навчальному році із 3 660 учителів 2 340 було місцевих, 820 осіб – із східних областей), протягом 1946-1950 років було направлено близько 2,7 тисячі учителів. Більшість з них – це висококваліфіковані спеціалісти, які зробили вагомий внесок у розвиток освіти. У багатьох освітніх закладах такі вчителі становили більшість педагогічних колективів. Так, у Приборжавській семирічній школі із 14 учителів десять були направлені з України [4, с. 38]. Серед новоприбулих педагогів була і частина таких, які недостатньо володіли програмовим матеріалом, погано знали побут і традиції краю. Негативний вплив цих факторів підсилювався тим, що вже в 1946-1950 роках почалося протиставлення приїжджих педагогів місцевим кадрам.

Переважаюча більшість місцевих освітянських кадрів була визнана глибоко релігійними, вихованими в дусі покірності і релігійного світогляду. Чиновники, констатуючи, що ця категорія інтелігенції «*причисляєт себя то к украинцам, то к русским*», у звітах обкому ЦК КП(б)У зазначали: «*Большинство местных*

¹³ Підрахунки автора.

учителей не владеют литературным ни украинским, ни русским языками; религиозны...» [5, ф. 1, оп. 1, спр. 139, арк. 7-8; спр. 140, арк. 89-90].

Проте органи влади намагалися використати наявний у краї кадровий потенціал, адже в освітніх закладах працювало чимало талановитих педагогів. Закарпатський облвиконком, згідно з постановою № 1309 Ради Міністрів УРСР від 29.07.1946, прийняв рішення № 825 від 10 вересня 1946 року, що «спеціальні іспити вчительської здатності для початкових шкіл, складені вчителями за часів Чехословаччини, дорівнюють закінченню курсу навчання в педучилищах УРСР, а спеціальні кваліфікаційні іспити на звання вчителя горожанських шкіл, що їх складала вчителі за часів підлеглості Австро-Угорщині і Угорщині, спеціальні іспити вчительської здатності для горожанських шкіл, складені в закладах Чехословаччини дорівнюють закінченню курсів навчання вчительських інститутів УРСР» [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 20, арк. 68]. З метою підвищення фахового та ідейно-політичного рівня, місцеві вчителі мали пройти «перепідготовку» на двомісячних курсах, де провідні дисципліни викладали фахівці, відряджені з Міносвіти України [5, ф. 1, оп. 1, спр. 139, арк. 6].

Велику допомогу педагогам Закарпаття у запровадженні нової системи освіти подавали представники педагогічної науки України, видатні письменники. У роботі нарад учителів області брали участь і виступали з порадами Міністр освіти П. Тичина, письменники М. Бажан, О. Вишня, О. Корнійчук, М. Рильський, В. Сосюра, вчені-педагоги М. Гриценко, Г. Костюк, О. Русько, О. Сивець, І. Синиця, мовознавець М. Возняк, історики І. Крип'якевич, М. Лебович [9, с.21].

Для забезпечення угорськомовних закладів освіти кадрами Закарпатський обласний виконавчий комітет 16 липня 1947 року прийняв рішення № 808, у якому йшлося про відкриття в 1947/48 н. р. при Хустському педучилищі стаціонарного та заочного відділів підготовки учителів 1-4 класів для шкіл з мадярською мовою з контингентом, відповідно 30 та 60 осіб, яких у 1950 році перевели у Мукачівське педучилище [21, арк. 72]. Уже 28 грудня 1950 року (рішення № 73) облвиконком зоб'язав обласний відділ освіти «організувати в Ужгороді при вчительському інституті з 20 січня 1951 року 10-місячні курси з підготовки вчителів для 5-7-х класів з угорською мовою з мовно-літературною та фізико-математичною групами з контингентом слухачів 60 осіб (по 30 в кожній групі) і встановити слухачам стипендію в розмірі 200 крб на місяць» [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 438, арк.196]. У цьому ж закладі протягом 1953/54 н. р. працював факультет угорської мови та літератури, студентів якого пізніше перевели до Ужгородського університету, де вони, навчаючись на спеціальності «Російська мова і література», мали змогу відвідувати (факультативно) лекції з угорської мови та літератури. На цей час із 610 педагогів угорськомовних шкіл 5 осіб мали вищу освіту, 160 – здобували вищу освіту, 345 – мали середню освіту, 91 особа не мала спеціальної освіти, а 76 – взагалі не мали середньої освіти [7, с.353].

Разом з організацією національного угорського шкільництва створювалися умови для отримання

угорською молоддю вищої освіти. З 1953 р. при Ужгородському університеті на стаціонарному і заочному відділеннях добирались окремі групи студентів, які паралельно вивчали російську та угорську мови і літератури. Вони одержували диплом з обох цих дисциплін. Лише всередині 60-х років в Ужгородському державному університеті було відкрито спеціальність «Угорська мова та література» та кафедру угорської мови і літератури, які готували фахівців для шкіл з угорською мовою навчання [5, ф. 1, оп. 25, спр. 660, арк. 2].

Підготовка фахівців вимагала також відповідного теоретичного забезпечення, насамперед, літературою, підручниками. Крім об'єктивних факторів, які ставали на перешкоді вирішення цієї проблеми, досить відчутним був вплив цензури. Будь-яка вільна думка, яка йшла врозріз із офіційною ідеологією, оцінювалася як «буржуазна» і «контрреволюційна» і починалася робота для «очищення літературних фондів від фашистської, націоналістичної та другої шкідливої літератури» [5, ф. 1, оп. 1, спр. 390, арк. 18-19]. Найбільш небезпечними, з точки зору поширення антирадянської та взагалі шкідливої літератури, влада вважала церковні, монастирські бібліотеки та бібліотеку греко-католицького єпископа, який у Закарпатті мав чималу єпархію.

В умовах безкомпромісної боротьби з усіма проявами «фашистсько-націоналістичної ідеології» питання забезпечення угорськомовних шкіл підручниками було досить складним і в перше повоєнне десятиліття вимушено ставало предметом слухання на засіданнях облвиконкому, партійних органів [5, ф. 1, оп. 1, спр. 140, арк. 5; ф. Р-195, оп. 14, спр. 225, арк. 54]. Створена наприкінці 1946 року ужгородська редакція видавництва «Радянська школа» почала видавати угорські варіанти підручників, перекладених із російської та української мов. Найбільшою проблемою було спотворення оригінального тексту, адже перекладачі не мали практики та доступу до угорської спеціалізованої літератури. Проте зусилля дали реальні результати – за 1951 рік у роздрібній торгівлі області було реалізовано 31,7 тис. екземплярів підручників угорською мовою (російськомовних підручників того ж року було реалізовано 37,7 тис. екземплярів) [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 537, арк. 46].

У широкій програмі культурного та освітнього розвитку повоєнного Закарпаття центральні та місцеві партійні органи на перше місце ставили також ліквідацію неписьменності та малописьменності. ЦК КПУ прийняв спеціальну постанову «Про хід ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення Західних областей УРСР», де визначалися такі форми роботи, як організація шкіл і гуртків лікнепу, індивідуальне навчання окремих громадян. Перші кроки у боротьбі з залишком минулого було зроблено в кінці 1944 року та в 1945 році. Перевірені дані у 1946 році свідчили, що неписьменними були близько 15 % дорослих, або 60-65 тисяч чоловік, серед них щонайменше 25 тисяч становили роми, які ігнорували освіту [5, ф. 1, оп. 1, спр. 101, арк. 19-20].

Важливе місце в цьому процесі відводилося роботі вечірніх шкіл робітничої та селянської молоді. На 1946-47 н. р. була затверджена мережа – 15 вечірніх

шкіл з українською мовою (середніх – 12, семирічних – 3), шкіл сільської молоді – 17, з них 14 з українською мовою (початкових – 1, семирічних – 13), 3 – з мадярською мовою навчання [5, ф. Р-165, оп. 14, спр. 19, арк. 5].

На 1947-48 навчальний рік облвиконком зобов'язав завідуючого облвно тов. Керчу укомплектувати всі вечірні школи висококваліфікованими кадрами, забезпечити підручниками, письмовим приладдям на рівні загальноосвітніх шкіл. Мережу склали 16 вечірніх шкіл робітничої молоді (з них середніх – 14, семирічних – 2, усі з українською мовою навчання), 37 шкіл селянської молоді, з яких 3 – з мадярською мовою навчання (початкових – 1, семирічних – 36) [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 75, арк. 45]. Проте додатково проведений облік встановив потребу у вечірніх школах робітничої молоді з угорською мовою в м. Берегово, і рішенням облвиконкому від 6 лютого 1948 року було відкрито ще «*дві семирічні школи робітничої молоді з загальним контингентом учнів на кінець 1948 року – 255 чоловік, в тому числі семирічну школу з мадярською мовою навчання з контингентом 90 чоловік угорською мовою навчання в м. Берегово*» [5, ф. Р-165, оп. 14, спр. 135, арк. 43-44].

У 1948-49 н. р. затвердили мережу – 18 шкіл робітничої молоді, з яких 16 середніх та 2 семирічні, та з них 17 – з українською мовою навчання та 1 – з мадярською; 48 шкіл селянської молоді 10 окремих класів з українською мовою навчання та 6 шкіл і 1 окремих клас з мадярською мовою [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 151, арк. 10-11].

На підставі проведеного обліку працюючої молоді, яка не має належної освіти (переписом було охоплено 7 884 хлопців та дівчат, працівників підприємств, установ, заводів, колгоспів) у 1951-52 н. р. було заплановано відкрити 23 вечірні школи робітничої молоді з контингентом 3 956 учнів, з них 21 – середню, 2 – семирічні. За мовами навчання передбачалося відкрити 20 середніх шкіл з українською та 1 середню школу в м. Ужгород з російською мовами навчання. Для працюючої молоді м. Берегово, яка не володіла ні українською, ні російськими мовами, було організовано вечірню семирічну школу з мадярською мовою, де в 1951-52 н. р. повинно було навчатись 286 чоловік. У селі Солотвино для солекопів молдавської національності заплановано було відкрити вечірню семирічну школу з молдавською мовою навчання. На селах для колгоспної молоді планом передбачалося відкрити 52 школи з українською мовою навчання, 16 вечірніх шкіл з мадярською та 2 школи з молдавською мовою навчання. В школах з українською мовою навчатися повинно було 3 257 чоловік, в школах з мадярською – 563, у школах з молдавською мовою – 108 учнів [5, ф. Р-195, оп. 14, спр. 456, арк. 206-207].

Важливість проблеми щодо ліквідації неписьменності в області усвідомлювалась на всіх рівнях –

до цієї роботи залучено було близько п'яти тисяч чоловік, серед яких були не лише вчителі, але і медпрацівники, студенти Ужгородського державного університету, працівники закладів культури. Масштаби та успіхи справи лікнепу вже за рік вражаючі – в 1947/48 у 380 школах і 785 гуртках навчалось вдвічі більше, ніж у 1946 році (це майже 30 тисяч чоловік). Велика і копітка робота з ліквідації неписьменності і малописьменності в Закарпатті закінчилася в середині 50-х років.

Безперечно, у діях влади в галузі культури спостерігалось чимало антигуманних кроків, однак у визначенні напрямків розвитку освіти, боротьби з неписьменністю лінія була досить чіткою, продуманою, і на цю важливу справу виділялися немалі кошти. Школи робітничої та сільської молоді відіграли значну роль у розвитку освіти Закарпаття, як, до речі, і всієї України. У подальшому мережа цих шкіл удосконалювалася залежно від необхідності. Звичайно, рівень знань учнів вечірніх і заочних середніх шкіл був невисоким. У роботі цих шкіл було чимало проявів формалізму, але був і позитивний результат – піднесення загального освітнього рівня населення краю, задоволення освітніх запитів молоді – навіть і в плані оволодіння знаннями рідною мовою, що в умовах поліетнічності Закарпаття, набуло особливого значення.

Отже, зв'язок з Україною та Росією, допомога у зміцненні матеріальної бази, направлення на роботу висококваліфікованих кадрів, визначаючи динаміку повоєнної освіти краю, мали вирішальне значення для прискорення темпів розвитку цієї галузі. Проте традиційна культура Закарпаття, переорієнтовуючись із центрально- та західноєвропейських центрів (Братислава, Прага, Будапешт та ін.) на східноєвропейські (Київ, Харків, Москва, Ленінград), після 1946 року почала поступово втрачати європейські риси. Це негативно позначилося на освіті не лише Закарпаття, але і всієї України, оскільки поглиблювало її ізоляцію від Європи.

Першочерговим для влади в повоєнному Закарпатті було завдання якнайшвидше відкрити школи там, де їх не було, налагодити роботу освітніх закладів у всіх населених пунктах, дати можливість здобувати освіту рідною мовою. Щорічно відкривалося 15-20 нових шкіл, у тому числі і середніх. Величезних зусиль було докладено для ліквідації неписьменності в краї. Поряд з українськими школами удосконалювалася також мережа шкіл з угорською мовою навчання. Уже в перші повоєнні роки запрацювали школи з румунською і словацькою мовами навчання. Проте помітною була тенденція до русифікації, поступове обмеження можливостей представників національних меншин у реалізації свого права навчатись рідною мовою, хоча ці процеси в Закарпатті повоєнного періоду проходили не так динамічно як в країні у цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.) / Володимир Баран, Віктор Даниленко // Україна крізь віки. В 15 т. – Київ : Альтернатива. – Т. 13.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз (у 2 кн.) / Іван Григорович Білас. – Київ : Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 1 – 432 с.; Кн. 2 – 688 с.

3. Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: матеріали наук. сесії, присвяч. 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (Ужгород, 29 червня – 2 липня 1967 р.). – Ужгород : Карпати, 1970. – 605 с.
4. Гомоннай В. В. Народна освіта Радянського Закарпаття / В. В. Гомоннай. – Київ-Ужгород, 1988. – 218 с.
5. Державний архів Закарпатської області.
6. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
7. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання) / [під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець]; [редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород : Поліграф центр «Ліра», 2010. – 270 с.
8. Красножон Н. Г. Шкільна освіта національних меншин України (1944-1953) / Н. Г. Красножон // Наукові записки ІПіЕНД. – К., 2000. – Вип. 14. – С. 131–143.
9. Культури нашої надбання. – Ужгород : Карпати, 1982. – 162 с.
10. Марусин Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.) / Тамара Володимирівна Марусик. – Чернівці : Рута, 2002. – 463 с.
11. Нариси історії Закарпаття. Т. III (1946-1991). – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 648 с.
12. Дворак С. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944-1964 рр.) / Степан Сворак. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 240 с.
13. Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади : матеріали респ. наукової конф., присвяч. 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-1970). – Ужгород : Карпати, 1970. – 218 с.
14. Тарабан О. І. Масово-політична робота серед населення молдавської і угорської національностей Чернівецької і Закарпатської областей (1945-1958 рр.) / О. І. Тарабан // Український історичний журнал. – 1973. – № 3. – С. 33–36.
15. Шляхом Жовтня. Нарис історії Закарпаття. – Ужгород : Карпати, 1973. – 288 с.
16. Яремчук В. Д. Становлення та розвиток радянської освітньої політики на західноукраїнських землях у 1939-1940 рр. / В. Д. Яремчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 3–12.
17. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30-50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 176 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., доцент **О. П. Тригуб**

© Л. І. Капітан, 2011

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2011 р.